

تجزیه و تحلیل شاخص آزادی اقتصادی ایران از دیدگاه بنیاد هریتیج^(۱)

حسن ناقد

(فوق لیسانس توسعه اقتصادی و برنامه ریزی، موسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی)

اصغر نادری

(فوق لیسانس توسعه اقتصادی و برنامه ریزی و کارشناس مرکز تحقیقات و برنامه ریزی بانک ملت)

از معروف ترین این موسسات بنیاد هریتیج می باشد که در سال ۱۹۷۳ تاسیس شده است. عمده ترین محور فعالیت بنیاد مذکور تحقیق در زمینه امنیت ملی و سیاست خارجی آمریکا است که از مارس ۱۹۸۲ آغاز شده است. در این زمان بنیاد هریتیج با چاپ گزارشی از رهبران آمریکا خواست تا از همکاری در سیاست بازدارنده نابودی متقابل صرف نظر کرده و از مهارت تکنولوژیکی آمریکا برای حذف تهدید حمله موشکی استفاده نمایند. این موضوع اولین گام در جهت برون رفت از پیمان ضد موشک های بالستیک^(۶) بوده است. توان تحقیقاتی بنیاد هریتیج نیز به واسطه همکاری با دانشگاه "دیویس"^(۷) که متخصصانی از مناطق مختلف آمریکا، اروپا، آمریکای لاتین، خاورمیانه و خلیج فارس در اختیار دارد، قوت یافته و ضمن پوشش فعالیت های تحقیقاتی مورد نیاز هیات حاکمه آمریکا، از سال ۲۰۰۱ موفق به گسترش دامنه تحقیقات خود در خصوص سازمان های بین المللی نیز شده است.

هم اکنون حوزه فعالیت بنیاد هریتیج مقوله های امنیت ملی، سیاست منطقه ای، سازمان های بین المللی و مطالعات اقتصادی می باشد. معروفترین نشریه این بنیاد گزارش سالانه شاخص آزادی اقتصادی کشورهاست که از سال ۱۹۹۵ میلادی منتشر می گردد. در این گزارش ۱۶۱ کشور جهان به چهار گروه کشورهای آزاد، تقریباً آزاد، غیر آزاد و تحت کنترل تقسیم می شوند که کشور ایران به همراه کره شمالی، لیبی، چین و ...

شاخص آزادی اقتصادی که توسط بنیاد هریتیج سالیانه برای تمام کشورهای دنیا محاسبه می شود، از جمله شاخص های مطرح در ارزیابی فضای کسب و کار کشوری است. این مقاله، چارچوب نظری روش محاسبه این شاخص را به بحث گذاشته است.

مقدمه

مطرح شدن نظم نوین جهانی توسط دولتمردان آمریکا- به واسطه حذف بلوک شرق- و پیگیری شعار جهانی سازی، دهکده جهانی و ... ریشه در نظریات متفکران، اندیشمندان و نهادهای رسمی و غیررسمی غرب دارد.

این بحث با انتشار کتاب پایان تاریخ^(۲) فرانسیس فوکویاما^(۳) در سال ۱۹۹۲ و معرفی نظام لیبرال دموکراسی به عنوان هدف غایی زندگی اجتماعی بشر و بهترین نوع حکومت جهان و علاوه معرفی آمریکا بعنوان نمونه بارز آن، به اوج رسید. کمی بعد "ساموئل هانتینگتون"^(۴)، از اولین متفکران و تئوریسین هایی بود که فکر دفاع و رفع تهدید از این حکومت را با ارایه تئوری "برخورد تمدن ها"^(۵) مطرح نمود. امروزه در پرتو این پارادایم، بسیاری از نهادهای رسمی و غیررسمی غرب نیز در تلاشند تا با ارایه تصویری اغراق آمیز، کشورهای پارادایم مقابل را کشورهای یکی تحت کنترل و غیر آزاد نشان دهند. یکی

معمولاً در بدترین جایگاه یعنی کشورهای تحت کنترل قرار می‌گیرند. در طی دوره ۲۰۰۴-۱۹۹۶ کشور ایران در بین ۱۶۱ کشور جایگاهی بهتر از رتبه ۱۳۸ کسب نموده است. بی‌شک جایگاه نامناسب کشور ایران در رتبه بندی مذکور اثرات سوء بر روابط اقتصادی - سیاسی کشور در سطح بین‌المللی بر جای خواهد گذاشت. با توجه به اینکه ایجاد همگرایی‌های منطقه‌ای و اقتصادی و افزایش رفاه جامعه از طریق اعتمادسازی و جلب اطمینان فعالان اقتصادی در سطح جهان تحقق می‌یابد و جریان سرمایه از کشور مبداء بدون اطلاع از میزان ریسک سرمایه‌گذاری و آزادی اقتصادی کشور مقصد غیر ممکن می‌باشد، اهمیت موضوع بیشتر نمایان می‌گردد. بعلاوه هر چند که پارادایم حاکم بر جهان امروز، پارادایم چین بنیادهایی نیست، اما به دلیل پوشش مطبوعاتی و رسانه‌ای بالای این موسسات نمی‌توان آن‌ها را در تحت تاثیر قرار دادن افکار عمومی و حتی شرکت‌های چندملیتی نادیده انگاشت. تا آنجا که حتی برخی از رسانه‌های داخلی ایران نیز بدون آگاهی نسبت به ماهیت متدولوژی بنیاد هریتیج در تعیین شاخص آزادی اقتصادی نتایج آنرا در تحلیل‌های کارشناسی خود بکار می‌گیرند. رجوع بسیاری از شرکت‌های چندملیتی به نتایج بنیاد هریتیج به منظور تصمیم‌گیری جهت انتقال سرمایه و سرمایه‌گذاری به مناطق مختلف جهان از یک سو و اعتقاد راسخ تحلیل‌گران و کارشناسان این بنیاد نسبت به این شعار که "آزادی، رونق، شکوفایی و امنیت آمریکا تحت هیچ شرایطی، از یکدیگر تفکیک پذیر نیستند" از سوی دیگر، این سؤال را مطرح می‌نماید که مسایل سیاسی و ایدئولوژیک چه اندازه در تعیین امتیاز "شاخص آزادی اقتصادی ایران" تاثیرگذار بوده است؟ به این منظور مقاله حاضر ضمن بررسی متدولوژی و چارچوب نظری رتبه‌بندی کشورها توسط بنیاد هریتیج، سعی در شفاف‌سازی نحوه امتیازدهی شاخص هادر گزارش سال ۲۰۰۴ در مورد رتبه ایران و تعیین جایگاه حقیقی آن دارد.

معرفی چارچوب نظری و متدولوژی و تجزیه و تحلیل آن

در متدولوژی بنیاد هریتیج آزادی اقتصادی به مفهوم عدم فشار و اجبار دولتی بر تولید، توزیع یا مصرف کالاها و خدمات می‌باشد و توجیه حضور دولت در اقتصاد تنها به منظور حفاظت و نگهداری از آزادی‌های فردی شهروندان است. به عبارت دیگر مردم در انجام کار، تولید و مصرف آزادند تا در فعالیت‌هایی که بهره‌وری بیشتری دارند سرمایه‌گذاری نمایند. در رتبه بندی بنیاد مذکور، برای اندازه‌گیری آزادی اقتصادی از ۵۰ متغیر مستقل اقتصادی هم‌وزن استفاده می‌شود. سپس این متغیرها در ۱۰ شاخص تجمیعی می‌گردند.

هر یک از شاخص‌ها می‌تواند بر مبنای مطالعات و گزارشات نهادهای معتبر بین‌المللی از قبیل بانک جهانی^(۸)، واحد اطلاعاتی اکونومیست^(۹)، منابع دانشگاهی و غیره امتیازی بین ۱ تا ۵ کسب

نمایند. امتیاز ۱ بیانگر بهترین و امتیاز ۵ بیانگر بدترین وضعیت شاخص است. در نهایت بر اساس میانگین حسابی امتیازات کسب شده، کشورها در چهار گروه زیر قرار می‌گیرند:^(۱۰)

الف- کشورهای آزاد:^(۱۱) با متوسط ارزش شاخص بین ۱ تا ۱/۹۹. در سال ۲۰۰۴، تعداد ۱۶ کشور در این گروه قرار دارند که در این میان هنگ کنگ (۱/۳۴) و کانادا (۱/۹۸) به ترتیب کمترین و بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند.

ب- کشورهای تقریباً آزاد:^(۱۲) با متوسط ارزش شاخص بین ۲ تا ۲/۹۹. در سال ۲۰۰۴، تعداد ۵۵ کشور در این گروه قرار دارند که در این میان ایسلند (۲) و موریس (۲/۹۹) به ترتیب کمترین و بیشترین امتیاز را در این گروه به خود اختصاص داده‌اند.

ج- کشورهای غیر آزاد:^(۱۳) با متوسط ارزش شاخص بین ۳ تا ۳/۹۹. در سال ۲۰۰۴، تعداد ۷۱ کشور در این گروه قرار دارند که در این میان سنگال (۳) و سورینام (۳/۹۶) به ترتیب کمترین و بیشترین امتیاز را در این گروه به خود اختصاص داده‌اند.

د- کشورهای تحت کنترل:^(۱۴) با متوسط ارزش شاخص ۴ و بیشتر. در سال ۲۰۰۴ کشور ایران به همراه ۱۱ کشور دیگر در این گروه قرار دارند که در این میان کوبا (۴/۰۸) و کره شمالی (۵) به ترتیب کمترین و بیشترین امتیاز را در این گروه به خود اختصاص داده‌اند.

همانطور که اشاره شد در برآورد هر یک از شاخص‌های مورد نظر متغیرهای مختلفی بعنوان عوامل اصلی تعیین‌کننده مدنظر قرار می‌گیرد که در این قسمت به بررسی نحوه برآورد و تعیین هر یک از شاخص‌های ده گانه پرداخته می‌شود.

۱. **سیاست تجاری:**^(۱۵) که بعنوان یک عامل کلیدی برای اندازه‌گیری آزادی اقتصادی کشورها مطرح است و مشخص می‌نماید که دولت به چه میزان مانع جریان تجارت خارجی آزاد و دستیابی جامعه به منافع اقتصادی می‌شود. در این مورد متوسط وزنی نرخ تعرفه واردات از شرکای تجاری بعنوان امتیاز سیاست تجاری هر کشور محسوب می‌گردد. بطوریکه متوسط وزنی بالای نرخ تعرفه نشان دهنده رتبه پایین آن کشور در سیاست تجاری می‌باشد و بالعکس. بجز موانع تعرفه‌ای، موانع غیر تعرفه‌ای از قبیل سهمیه‌های وارداتی، لزوم اخذ مجوز و سایر محدودیت‌هایی از موانع تجارت بشمار رفته و در تعیین امتیاز نقش دارند. بعلاوه فساد در ارائه خدمات گمرکی نیز بعنوان یک عامل بازدارنده تجارت آزاد در تعیین امتیاز سیاست تجاری هر کشور دخیل می‌باشد. بنابراین عامل اصلی تعیین‌کننده این شاخص موانع تعرفه‌ای خواهد بود. پس از تعیین امتیاز هر کشور بر مبنای میانگین وزنی نرخ تعرفه، موانع غیر تعرفه‌ای و فساد در خدمات گمرکی نیز به ترتیب بعنوان امتیازات منفی برای آن کشور محسوب شده و در بدتر شدن امتیاز سیاست تجاری موثر خواهد بود (William W. Beach, 2004).

امتیاز	میزان حمایت	معیار
۱	بسیار کم	میانگین وزنی نرخ تعرفه‌ها کمتر یا برابر با ۴ درصد
۲	کم	میانگین وزنی نرخ تعرفه‌ها بیشتر از ۴ اما کمتر یا مساوی ۹ درصد
۳	میانه	میانگین وزنی نرخ تعرفه‌ها بیشتر از ۹ اما کمتر یا مساوی ۱۴ درصد
۴	بالا	میانگین وزنی نرخ تعرفه‌ها بیشتر از ۱۴ اما کمتر یا مساوی ۱۹ درصد
۵	بسیار بالا	میانگین وزنی نرخ تعرفه‌ها بیشتر از ۱۹ درصد

بر اساس مطالعات بانک جهانی، متوسط وزنی تعرفه ایران در سال ۲۰۰۰ معادل ۶/۱ درصد بوده است که این رقم بالاتر از ۳/۱ درصد گزارش شده برای سال ۲۰۰۳ می‌باشد. در نتیجه رتبه سیاست تجاری ایران در سال ۲۰۰۴ به

میزان یک امتیاز کاهش یافته و وضعیت بهتری پیدا کرده است. از جانب دیگر بر اساس گزارش EIU در مورد ایران واردات کالاهای لوکس، مشروبات الکلی، گوشت خوک، مواد مخدر، اسلحه و مهمات، آنتن ماهواره، فرستنده‌های رادیویی و تصویری و انواع سی دی فیلم و موسیقی از ممنوعیت برخوردار می‌باشند و این کالاها در صورت واردات توسط مسئولین گمرک بازرسی و ضبط می‌شوند. بنابراین از سوی بانک جهانی ابزار اصلی سیاست تجاری ایران موانع غیر تعرفه‌ای اعلام شده است، لذا بنیاد هریتیج امتیاز سیاست تجاری ایران را معادل ۲ قرار داده است. (۱۶)

طبق محاسبات انجام شده در یکی از تحقیقات داخلی بر مبنای ارزش واردات هریک از خطوط تعرفه‌ای ایران در سال ۱۳۸۱ و میزان تعرفه مربوط به هر کالا میانگین وزنی و حسابی تعرفه واردات کشور به ترتیب برابر با ۱۷/۱ درصد و ۲۷/۴ درصد می‌باشد (حسن پور، ۱۳۸۳). با توجه به کاهش موانع غیر تعرفه‌ای و تبدیل برخی از آن‌ها به موانع تعرفه‌ای چنانچه تنها میانگین وزنی تعرفه را به عنوان ملاک سیاست تجاری مد نظر قرار دهیم امتیاز ایران برای این شاخص معادل ۴ بوده و در واقع شرایط ایران در خصوص این شاخص بسیار نامناسب خواهد بود.

۲. مالیات بندی دولت: (۱۷) برای اندازه‌گیری این شاخص نرخ نهایی مالیات و همچنین تغییر سالانه مخارج دولت را بعنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی (۱۸) مدنظر قرار می‌گیرد. مالیاتی که از افراد دریافت می‌شود، در واقع قیمت عرضه فعالیت‌های اقتصادی مفیدی است که دولت در دوره بعد در جامعه ارایه می‌کند و آنچه که پس از پرداخت مالیات برای افراد جامعه باقی می‌ماند به عنوان مزد تلاش اقتصادی آن‌ها محسوب می‌شود.

نرخ‌های مالیاتی بالا مانع بروز توانایی افراد جامعه در دستیابی به اهداف خود در اقتصاد می‌گردد و تغییر سهم مخارج مصرفی دولت از GDP باعث تغییر یا انحراف منابع جامعه از بخش خصوصی به سوی بخش دولتی می‌شود. از آنجا که دولت برای تامین مالی مخارج سالانه مجبور به وضع مالیات می‌باشد لذا افزایش (کاهش) مخارج دولت، ضرورتاً کاهش (افزایش) سطح آزادی اقتصادی جامعه را بهمراه خواهد داشت. در تعیین شاخص مالیات بندی دولت از بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد اشخاص، بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد شرکت‌ها و تغییر سالانه مخارج دولت بعنوان درصدی از GDP استفاده می‌شود

۳. مداخله دولت در اقتصاد: (۲۰) این شاخص نشان می‌دهد که دولت برای دستیابی به اهداف مورد نظر خود تا چه حدی مستقیماً از منابع کمیاب بهره گرفته و میزان تملک آن بر منابع موجود به چه میزان می‌باشد. شاخص مذکور بطور همزمان مصارف دولت را در مقابل تولیدات آن بدون در نظر گرفتن پرداخت‌های انتقالی نشان می‌دهد. درصد بالاتر مصارف دولت از GDP به معنی انحراف بیشتر منابع موجود از بازار آزاد و بخش خصوصی به سمت دولت می‌باشد در این صورت درجه آزادی اقتصادی پایین‌تر و شاخص رتبه بندی بیشتر خواهد بود. بنابراین امتیاز این شاخص بر مبنای متغیرهای مصرف دولت بعنوان درصدی از GDP، سهم دولت از کسب و کار و صنعت، سهم درآمدهای دولت از نگاه‌ها و مالکیت‌های دولتی و همچنین ستانده اقتصادی دولت تعیین می‌شود (William W. Beach, 2004). مبنای تعیین امتیاز متغیر "میزان مصرف دولت در اقتصاد" بصورت زیر می‌باشد:

جدول (۱)	معیار	نرخ مالیات بر درآمد	امتیاز
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد کمتر از ۱۰ درصد		بسیار کم	۱
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۱۰ و کمتر از ۲۰ درصد		کم	۱/۵
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۲۰ و کمتر از ۲۵ درصد		کم	۲
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۲۵ و کمتر از ۳۰ درصد		میانه	۲/۵
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۳۰ و کمتر از ۳۵ درصد		میانه	۳
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۳۵ و کمتر از ۴۰ درصد		بالا	۳/۵
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۴۰ و کمتر از ۴۵ درصد		بالا	۴
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۴۵ و کمتر از ۵۰ درصد		بسیار بالا	۴/۵
بالاترین نرخ نهایی مالیات بر درآمد مساوی یا بیشتر از ۵۰		بسیار بالا	۵

جدول (۲)	معیار	نرخ مالیات بر شرکتها	امتیاز
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها کمتر از ۱۵ درصد	بسیار کم	۱
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۱۵ و کمتر از ۱۸ درصد	کم	۱/۵
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۱۸ و کمتر از ۲۱ درصد	کم	۲
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۲۱ و کمتر از ۲۴ درصد	میانه	۲/۵
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۲۴ و کمتر از ۲۷ درصد	میانه	۳
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۲۷ و کمتر از ۳۰ درصد	بالا	۳/۵
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۳۰ و کمتر از ۳۳ درصد	بالا	۴
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۳۳ و کمتر از ۳۶ درصد	بسیار بالا	۴/۵
	بالاترین نرخ نهایی مالیات بر شرکتها مساوی یا بیشتر از ۳۶	بسیار بالا	۵

برای تعیین امتیاز تغییر در مخارج دولت بدین صورت عمل می شود:

جدول (۳)	معیار	تغییر در مخارج دولت	امتیاز
	مساوی یا بیشتر از منفی ۴ درصد	کاهش بسیار زیاد	۱
	مساوی یا بیشتر از منفی ۳ درصد و کمتر از منفی ۴ درصد	کاهش زیاد	۱/۵
	مساوی یا بیشتر از منفی ۲ درصد و کمتر از منفی ۳ درصد	کاهش متوسط	۲
	مساوی یا بیشتر از منفی ۱ درصد و کمتر از منفی ۲ درصد	کاهش کم	۲/۵
	مساوی یا بیشتر از صفر درصد و کمتر از منفی ۱ درصد	کاهش خیلی کم	۳
	بیشتر از صفر درصد و کمترین مساوی ۱ درصد	افزایش کم	۳/۵
	بیشتر از ۱ درصد و کمترین مساوی ۲ درصد	افزایش متوسط	۴
	بیشتر از ۲ درصد و کمترین مساوی ۳ درصد	افزایش بالا	۴/۵
	بیشتر از ۳ درصد	افزایش بسیار بالا	۵

در سال ۲۰۰۱ سهم مصرف دولت از GDP ایران معادل ۱۳/۲ درصد از سوی بانک جهانی گزارش شده است، لکن این رقم مداخله دولت در اقتصاد را بصورت خوشبینانه ای تخمین زده است. براساس گزارش EIU، شرکت های ناکارآمد دولتی^(۲۱) و اشخاص سیاسی با نفوذ و موسساتی مانند بنیادها، بخش بزرگی از اقتصاد غیر نفتی ایران را در اختیار گرفته اند و برای دسترسی به اعتبارات داخلی، ارز، مجوزها و قراردادهای عمومی در جهت تقویت و حفظ موقعیت خود بهره می گیرند. این امتیازات فضا را برای رقابت بخش خصوصی بسیار

مداخله مستقیم دولت در فعالیت های اقتصادی علاوه بر مصرف منابع موجود در کشور، باعث انجام فعالیت های تجاری با کارایی کمتر در مقایسه با بخش خصوصی است. دولت هایی که از طریق شرکت های تحت تملک خود فعالیت می نمایند با کم رنگ کردن نوآوری و سرمایه گذاری بخش خصوصی، باعث کندی رشد اقتصادی می شوند. مبنای تعیین امتیاز برای متغیر "سهم درآمد دولت از بنگاه ها و مالکیت دولتی" نیز کاملاً بر اساس روش تعیین متغیر میزان مصرف دولت در اقتصاد می باشد (William W. Beach, 2004).

جدول (۳)	معیار	میزان مصرف دولت در اقتصاد	امتیاز
	کمتر یا مساوی ۵ درصد GDP	بسیار کم	۱
	بیشتر از ۵ درصد اما کمتر یا مساوی ۱۰ درصد GDP	کم	۲
	بیشتر از ۱۰ درصد اما کمتر یا مساوی ۲۰ درصد GDP	میانه	۳
	بیشتر از ۲۰ درصد اما کمتر یا مساوی ۴۰ درصد GDP	بالا	۴
	بیشتر از ۴۰ درصد GDP	بسیار بالا	۵

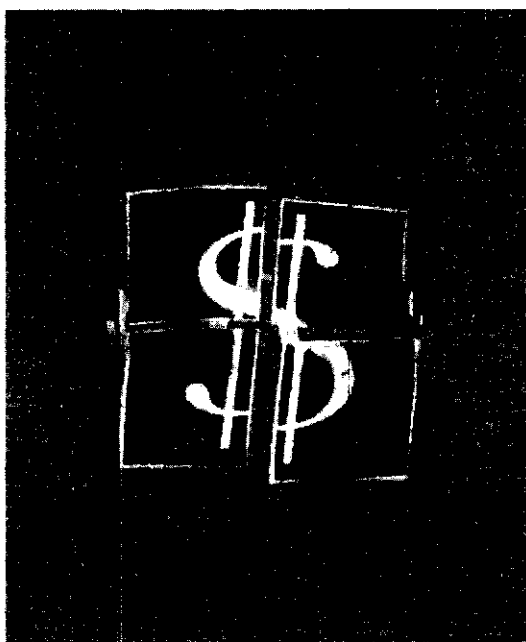
اعلام شده است. (۲۵)

اما براساس گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی متوسط تورم (شاخص کل بهای کالاها و خدمات مصرفی در مناطق شهری) ایران طی سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۱ معادل ۲۵/۳ درصد بوده است که براین مبنای امتیاز ایران در مورد این شاخص معادل ۵ خواهد بود. (۲۶)

۵. جریان سرمایه و سرمایه‌گذاری خارجی: (۲۷) ایجاد موانع در مقابل سرمایه‌گذاری خارجی، جریان ورودی سرمایه و به تبع آن آزادی اقتصادی را مقید و محدود می‌نماید. در مقابل بدلیل اینکه سرمایه‌گذاران خارجی، برای توسعه اقتصادی کشورها، سرمایه فراهم می‌نمایند، عدم یا کمبود موانع در مسیر

ورود سرمایه‌گذاری خارجی، موجب دستیابی بیشتر افراد جامعه به آزادی اقتصادی می‌گردد. از اینرو در تعیین امتیاز این شاخص به مواردی از جمله قانون سرمایه‌گذاری خارجی، موانع موجود در زمینه مالکیت کسب و کار برای خارجی‌ان، موانع موجود در زمینه تاسیس صنایع و شرکت‌های خارجی، موانع و اقدامات ضروری برای شرکت‌های خارجی، مالکیت زمین برای خارجی‌ها، رفتار قانونی یکسان برای شرکت‌های داخلی و خارجی، موانع موجود در زمینه انتقال درآمدها به موطن سرمایه‌گذار، موانع موجود در زمینه تبادل سرمایه و دسترسی به تامین منابع مالی داخلی برای شرکت‌های خارجی مد نظر قرار می‌گیرد (William W. Beach, 2004) و بصورت ذیل امتیاز کسب می‌نماید.

در سال ۲۰۰۴، دولت ایران با تصویب قانون جلب و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی پس از ۵۰ سال، قانون سرمایه‌گذاری خارجی خود را به روز نموده است. بعلاوه براساس گزارش‌های EIU این قانون بطور مشخص محدودیت‌هایی برای سرمایه‌گذاری خارجی تعیین کرده است. بطوریکه اجازه فعالیت خارجی‌ان با سهم بیشتر از ۲۵ درصد در یک بخش اقتصادی یا ۳۵ درصد در یک صنعت خاص را نداده است. اما برگشت سود ناشی از فعالیت‌های اقتصاد داخلی، درآمدهای صادراتی به پول قوی و همچنین جبران خسارات ناشی از ملی شدن را با قیمت بازاری تضمین کرده است. اما نکته تاریک آن عدم پذیرش حکمیت بین‌المللی در مشاجرات قانونی است. EIU گزارش می‌دهد که اگرچه قانون جدید تاحدی برای

یک طرف بدلیل اثبات بی‌اعتباری ارقام مربوط به مصرف دولت، یک امتیاز به متغیر مذکور اضافه شده است و از طرف دیگر بدلیل حضور پر معنی شرکت‌های دولتی در اقتصاد کشور یک امتیاز دیگر نیز به شاخص فوق اضافه گردیده و امتیاز نهایی ایران برای این شاخص معادل ۵ در نظر گرفته شده است. (۲۲)

بر مبنای آخرین اطلاعات موجود نسبت مصرف دولت به GDP معادل ۱۲/۶ درصد بوده است و از طرف دیگر متغیر سهم درآمد دولت از بنگاه‌ها و مالکیت دولتی که بر اساس گزارش بانک مرکزی ایران معادل ۱۰ درصد بوده است (بانک مرکزی، ۱۳۸۳) و بر مبنای روش محاسبه آرایه شده امتیازی معادل

۲ کسب می‌نماید، نیز در نظر گرفته نشده است. با توجه به دو متغیر کلیدی فوق که به ترتیب امتیازات ۳ و ۲ را کسب نموده‌اند، میانگین امتیازات برای شاخص مورد نظر ۲/۵ خواهد بود و اضافه نمودن ۲ امتیاز منفی دیگر به شاخص فوق بدلیل عدم اعتبار آمار و حضور پر معنی دولت در اقتصاد اغراق آمیز به نظر می‌رسد.

۴. سیاست پولی: (۲۳) بر مبنای ادبیات اقتصادی حجم پول هر کشور بشدت متأثر از سیاست‌های پولی آن کشور می‌باشد. در صورت اتخاذ سیاست‌های پولی پایدار، فعالان اقتصادی با اعتماد به قیمت‌های بازار قادر به برنامه‌ریزی در بلند مدت بوده و تحقق سرمایه‌گذاری، پس‌انداز و دیگر برنامه‌های بلند مدت آسان‌تر است و افراد از آزادی اقتصادی بیشتری بهره خواهند برد. جان مینیارد کینز (۲۴) در مورد سیاست پولی ناپایدار معتقد است که «با تورم متوالی دولت مخفیانه و بدون اینکه دیده بشود قسمت عمده‌ای از ثروت شهروندان خود را توقیف می‌نماید». تورم نه تنها ثروت را تقلیل می‌دهد بلکه تاثیر منفی بر قیمت‌گذاری و تخصیص منابع بر جای گذاشته و هزینه تجارت را افزایش می‌دهد. این مسئله عاملی برای تخریب بنیان آزادی اجتماعی خواهد بود (William W. Beach, 2004). تعیین امتیاز سیاست پولی توسط بنیاد هریتیج برحسب متوسط تورم کشورها طی سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۳ و بصورت زیر می‌باشد:

در سال ۲۰۰۴ امتیاز این شاخص برای ایران بدلیل اینکه متوسط وزنی تورم ایران از سال ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۲ معادل ۱۳/۹۲ درصد بوده است، برابر با ۴

جدول (۴)	معیار	نرخ تورم	امتیاز
میانگین نرخ تورم کمتر یا مساوی ۳ درصد	بسیار کم	۱	
میانگین نرخ تورم بیشتر ۳ درصد اما کمتر یا مساوی ۶ درصد	کم	۲	
میانگین نرخ تورم بیشتر ۶ درصد اما کمتر یا مساوی ۱۲ درصد	میانه	۳	
میانگین نرخ تورم بیشتر ۱۲ درصد اما کمتر یا مساوی ۲۰ درصد	بالا	۴	
میانگین نرخ تورم بیشتر ۲۰ درصد	بسیار بالا	۵	

جدول (۵)	معیار	موانع سرمایه‌گذاری خارجی	امتیاز
۱	بسیار کم	رفقار آزاد و بی‌طرفانه نسبت به سرمایه‌گذاری خارجی؛ در دسترس بودن قانون سرمایه‌گذاری خارجی؛ عدم ممنوعیت در زمینه سرمایه‌گذاری خارجی به استثنای موارد مربوط به امنیت ملی؛ عدم وجود مانع در مسیر انتقال سرمایه	
۲	کم	وجود موانع برای سرمایه‌گذاری خارجی در تعداد کمی از بخش‌ها، مثل بخش عمومی، شرکت‌های حیاتی وابسته به امنیت ملی و منابع طبیعی؛ مراحل پذیرش سرمایه کارا و محدود؛ کمترین مانع در زمینه انتقال سرمایه	
۳	میانه	در زمینه بسیاری از سرمایه‌گذاری‌ها مانع وجود دارد اما سیاست رسمی قانون سرمایه‌گذاری خارجی را تایید می‌نماید؛ مراحل تصویب بروکراتیک است؛ بطور وسیع از کنترل‌های سرمایه‌ای استفاده می‌شود	
۴	بالا	اساساً سرمایه‌گذاری در موارد محدودی مجاز است؛ ممکن بودن فساد؛ بروکراتیک بودن مراحل تایید و ممنوع بودن جریان سرمایه	
۵	بسیار بالا	دولت بطور فعالی به دنبال جلوگیری کردن از سرمایه‌گذاری خارجی است؛ جریان سرمایه ممنوع است؛ فساد بطور وسیعی شایع است	

۶. بانکداری و امور مالی: (۲۰) در اکثر کشورها بانک‌ها برای تحقق رشد اقتصادی بخش عمده‌ای از خدمات مالی را ارائه می‌دهند. این خدمات مالی شامل پرداخت وام و اعتبار به منظور ایجاد کسب‌وکار، ساخت و خرید مسکن، خرید کالاهای مصرفی بادوام می‌باشد. بانک‌ها بعنوان یک مکان امن برای نگهداری و جمع‌آوری پس‌اندازهای جامعه می‌باشند. کاهش ابزارهای کنترلی دولت بر بانک‌ها آزادی عمل بیشتر آن‌ها را بدنبال خواهد داشت. از اینرو هر گونه موانع و قوانین سنگین بانکی باعث حذف فرصت‌ها و کاهش آزادی اقتصادی می‌شود. این موانع بیانگر درجه پایین‌تری از آزادی اقتصادی می‌باشد.

بانک‌های تجاری در کشورهای توسعه یافته بطور نسبی اهمیت کمتری دارند، زیرا میزان نسبتاً بالایی از اعتبارات در بازارهای اوراق بهادار سازماندهی شده عرضه می‌گردند. هر چند در تمام کشورها مراقبت‌های احتیاطی روی سیستم بانکی و مالی وجود دارد. این مراقبت‌ها به دلیل جلب اعتماد نسبت به عملکرد سیستم مالی و ایجاد اطمینان در خصوص پاسخگویی موسسات مالی در مقابل امانات مردم انجام می‌پذیرد. بعلاوه انجام این امور ناشی از وظیفه دولت نسبت به تحقق قراردادهای و حمایت از شهروندان در مقابل فریب‌کاری است. (William W. Beach, ۲۰۰۴)

امتیاز شاخص بانکداری و امور مالی بر مبنای متغیرهایی از قبیل تملک موسسات مالی توسط دولت، موانع موجود برای افتتاح شعب توسط بانک‌های خارجی، فشار دولت در زمینه تخصیص اعتبارات، مقررات دولتی و آزادی ارائه انواع خدمات مالی، اوراق بهادار و سیاست‌های بیمه‌ای می‌باشند که در چارچوب ذیل تعیین می‌گردد:

بانک‌ها بنابر تفسیر کشور ایران از قانون بانکداری (اسلامی) قادر به مطالبه بهره نیستند و وام اکثر بانک‌های تجاری محدود به شرکت‌های دولتی و اشخاصی است که به نحو ارتباطات سیاسی دارند. در سال ۱۹۹۸

سرمایه‌گذاران خارجی آزادی فعالیت مهیا نموده است، لکن قبل از ورود قوی سرمایه‌های خارجی باید طیفی از مشکلات، حداقل در زمینه خصومت‌های پنهان سیاسی در مقابل کسب‌وکار خارجی در چارچوب قانون حل شود. حتی جریان سرمایه‌گذاری در بخش نفت تحت تاثیر فشارهای سیاسی بوده و تنش‌های متعددی با شرکت‌های خارجی ایجاد شده است. گزارش صندوق بین‌المللی پول حاکی است که اکثر پرداخت‌ها و انتقال‌ها دارای محدودیت‌های مقداری و یا مشروط به تصویب می‌باشد. همه عملیات اعتباری مانند انتقال سرمایه افراد، تحت نظارت و کنترل دولت قرار دارند. با توجه به شرایط فوق امتیاز شاخص مذکور برای ایران معادل ۴ تعیین شده است (۲۸).

آنچه که مسلم است امتیاز ۴ در خصوص این شاخص با واقعیات موجود در کشور مغایرت دارد بدلیل آنکه اولاً طبق ماده (۳) قانون حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی، در کلیه زمینه‌هایی که فعالیت بخش خصوصی در آن مجاز است، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی قابل انجام می‌باشد، ثانیاً برداشت بنیاد هریتیج از نسبت‌های ۲۵ درصد و ۳۵ درصد که از آن بعنوان محدودیت سرمایه‌گذاری و ادامه فعالیت در یک رشته ذکر شده، اشتباه می‌باشد و بند (د) ماده (۲) قانون سرمایه‌گذاری خارجی ارتباطی با درصد سرمایه‌گذاری خارجی در هر مورد سرمایه‌گذاری نداشته و هیچ محدودیتی بلحاظ درصد مشارکت خارجی در شرکت‌های ایرانی اعمال نمی‌شود. نسبت‌های مزبور ناظر به تعیین ارزش کالاها و خدمات تولیدی سرمایه‌گذاری خارجی در کل اقتصاد کشور می‌باشد که در هر بخش و زیر بخش اقتصادی در زمان صدور مجوز سرمایه‌گذاری خارجی محاسبه می‌گردد. ثالثاً در مواردی که انجام سرمایه‌گذاری منجر به تشکیل شرکت ایرانی گردد، تملک زمین بعنوان یک هویت ایرانی، مجاز است. (۲۹) بنابراین با توجه به موارد فوق الذکر امتیاز ۲ برای شاخص جریان سرمایه و سرمایه‌گذاری خارجی ایران با متدلوژی مورد استفاده انطباق دارد.

جدول (۶)

معیار

موانع در زمینه بانکداری امتیاز

مداخله ناچیز دولت در بخش مالی؛ موانع بسیار کم روی موسسات مالی خارجی؛ امکان عرضه همه انواع فعالیت‌های مالی برای بانک‌ها

بسیار کم

۱

حداقل مداخله دولت در بخش مالی؛ موانع کم روی موسسات مالی خارجی؛ برقرار کردن چند محدودیت در زمینه خدمات مالی؛ وجود موانعی در تشکیلات بانک‌های داخلی
نفوذ قابل توجه دولت بر بانک‌ها؛ دولت مالک یا کنترل‌کننده بسیاری از بانک‌هاست؛ دولت اعتبارات را کنترل می‌کند؛ وجود موانع مشخص در تشکیلات بانک‌های داخلی

میانه

۲

نفوذ سنگین دولت بر بانک‌ها؛ سیستم بانکی در حال گذار؛ کنترل سنگین بانک‌ها از طرف دولت؛ احتمال فساد؛ بانک‌های داخلی تشکیلات خاصی ندارند

بالا

۳

هرج و مرج در موسسات مالی؛ انجام عملیات بانکی بصورت ابتدایی؛ کنترل و جذب اکثر اعتبارات توسط دولت؛ شیوع وسیع فساد

۴

بسیار بالا

۵

استفاده می‌شود (William W. Beach, 2004) که چارچوب تعیین امتیاز بصورت زیر می‌باشد:

امتیاز ایران در شاخص مذکور معادل ۴ منظور گردیده است زیرا براساس گزارش EIU، هم اکنون اکثر قیمت‌های داخلی نامنظم بوده و سیستم تعیین قیمت منسوخ شده است. اما ملاحظات سیاسی مانع برداشتن یارانه‌ها و کنترل‌های قیمتی روی کالاهای اساسی مانند سوخت، نیرو و خواربار است. دولت برای تغییر قیمت کالاهای گوناگون، یارانه‌های سنگینی پرداخت می‌نماید. براساس گزارش EIU مخارج سالانه یارانه‌های دولتی بین ۸ تا ۱۰ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود. بعنوان مثال بنزین در ایران در حدود ۱۰ درصد قیمت‌های بین‌المللی به فروش می‌رسد. دولت حداقل دستمزدها را برای هر بخش و منطقه تعیین کرده است. (۳۴) صرف نظر از موضوع مابه‌التفاوت قیمت سوخت داخل کشور با قیمت‌های جهانی و پرداخت یارانه به کالاهای اساسی، باید عنوان نمود که با شکل‌گیری بوریس‌های فلزات و کالاهای کشاورزی، قیمت بسیاری از محصولات این بخش‌ها در بازار تعیین می‌گردد و با توجه به تعیین حداقل دستمزد برای فعالیت‌ها توسط دولت، در چارچوب متدولوژی امتیاز این شاخص معادل ۲ خواهد بود.

۸. مالکیت معنوی: (۳۵) از عوامل اصلی محرک اقتصاد بازار، توانایی تجمیع مالکیت خصوصی است، بعلاوه تساوی افراد در برابر قانون نیز برای اجرای کامل اقتصاد بازار حیاتی است. با وجود مالکیت معنوی قوی ضریب اطمینان فعالیت‌های تجاری در جامعه افزایش یافته و درآمد و پس‌انداز شهروندان در مقابل مصادره و سلب مالکیت ایمن خواهد بود. بنابراین افراد برای تنظیم برنامه‌های بلند مدت بخشی از درآمد خود را پس‌انداز نمایند. از اینرو در بنیاد هریتیج برای تعیین امتیاز این شاخص متغیرهایی از قبیل: آزادی سیستم قضایی از نفوذ دولت، نظام بازرگانی تعریف شده، تصدیق حکمیت خارجی در مشاخره‌ها، سلب مالکیت از طرف دولت، فساد در قوه قضاییه، تأخیر در اتخاذ تصمیمات قضایی و تعهدات و حمایت‌های قانونی از مالکیت بخش خصوصی، بصورت زیر مد نظر قرار می‌گیرد (William W. Beach, 4002).

در ایران از حقوق مالکیت حمایت نمی‌شود و براساس

به بانک‌های خارجی مجوز فعالیت محدود در مناطق آزاد داده شده است. برای اولین بار پس از انقلاب ۱۹۷۹ در آوریل سال ۲۰۰۰ مجوز فعالیت بانک‌های خصوصی صادر گردید. در اواسط سال ۲۰۰۱ فعالیت سه بانک خصوصی را تأیید و بانک کارآفرینان در سال ۲۰۰۲ فعالیت خود را آغاز نمود. بر این اساس فعالیت بانک‌های خصوصی در بخش بانکی ایران در سطح حداقل می‌باشد. طبق گزارش EIU حتی براساس استانداردهای محلی نیز این بانک‌ها کوچک هستند و منطقی است که با وجود اعمال محدودیت توسط بانک مرکزی رشد سالانه کمی را پشت‌سر بگذارند. آزادی آن‌ها برای تعیین نرخ بهره در بازار نیز با اجرای سیاست کنترلی بانک مرکزی بصورت ۲ درصد بالای نرخ بهره بانک‌های تجاری دولتی محدود شده است. بر مبنای تحلیل‌های فوق امتیاز شاخص بانکداری و امور مالی ایران معادل ۵ تعیین شده است. (۳۱)

علیرغم مالکیت دولت ایران بر بانک‌ها، اطلاعات سالنامه‌های آماری کشور طی سال‌های ۱۳۷۸ الی ۱۳۸۱ نشان می‌دهد که سهم بخش خصوصی از کل اعتبارات سیستم بانکی کشور معادل ۲۰ درصد بوده است که بیانگر توجه سیستم بانکی به بخش خصوصی و غیر دولتی است. (۳۲) بعلاوه در سال‌های اخیر برخلاف گزارش EIU، شاهد گسترش فعالیت بانک‌های خصوصی و افزایش تعداد شعب آن در سطح کشور هستیم. با این تفسیر در چارچوب متدولوژی فوق امتیاز شاخص بانکداری و امور مالی ایران ۳ خواهد بود.

۷. قیمت‌ها و دستمزدها: (۳۳) در اقتصاد بازار آزاد، قیمت‌ها منابع را به بهترین شکل ممکن تخصیص می‌دهند. شرکتی که بشدت به کارمندان خود نیاز دارد احتمالاً با پیشنهاد نرخ‌های دستمزد بالاتر در بازار آزاد در پی رفع نیاز خود می‌باشد. تعدادی از دولت‌ها از طریق اقداماتی مانند عدم اطلاع‌رسانی، انحصار فعالیت‌های اقتصادی و منع آزادی اقتصادی، قیمت و دستمزدها را کنترل می‌نمایند. نقش پررنگتر بازار در تعیین قیمت‌ها و دستمزدها به مفهوم آزادی اقتصادی بیشتر است. از اینرو در تعیین این شاخص متغیرهایی از قبیل حداقل قوانین دستمزد، آزادی برای تعیین قیمت‌ها بخصوص بدون نفوذ دولت، میزان استفاده دولت از کنترل‌های قیمتی و پرداخت یارانه‌های دولتی به کسب‌وکار به منظور تعدیل قیمت

کنترل قیمت و دستمزد امتیاز

معیار

جدول (۷)

بازار قیمت کالاها و خدمات را تعیین می‌نمایند؛ در کشور حداقل نرخ دستمزد وجود ندارد یا نشانه‌ای مبنی بر لحاظ حداقل نرخ دستمزد برای بخش کمی از نیرو کار هم وجود ندارد؛ امکان دخالت دولت در چانه‌زنی‌ها وجود دارد به شرطی که توافقات به سایر بخش‌ها یا کارگرانی که بلافاصله بصورت گروهی توافق نمی‌رسند، تحمیل نشود

۱ بسیار کم

دولت قیمت بعضی از کالاها و خدمات را کنترل می‌نمایند؛ این کنترل برای بخش معینی از تولید ملی بکار نمی‌رود؛ حداقل دستمزد دولتی برای بخش معینی از نیروی کار بکار می‌رود یا شامل توافقاتی چانه‌زنی جمعی در مقابل صنایع یا بخش‌ها و کارگرانی می‌شود که بلافاصله بصورت گروهی به توافق نمی‌رسند

۲ کم

دولت قیمت کالاها و خدماتی که بخش معینی از تولید ملی را تشکیل می‌دهند کنترل می‌نماید و (یا) دولت دستمزدها را برای بخش بزرگی از نیروی کار بکار می‌گیرد

۳ میانه

دولت قیمت اکثر کالاها و خدمات و اکثر دستمزدها را تعیین می‌نماید

۴ بالا

دستمزدها و قیمت کالاها و خدمات تقریباً بصورت کامل از طرف دولت کنترل می‌شود

۵ بسیار بالا

گزارش‌های EIU نقش قانون در ایران متناقض و نامشخص است. مراجعه به دادگاه‌ها دشوار و در اغلب موارد بی‌نتیجه است و به ندرت می‌توان به طور سریع به نتایج مشخص رسید. در گذشته تعداد اندکی از شرکت‌های خارجی وقتی که اقامه دعوا نموده‌اند، تجربه رضایت بخشی از دادگاه داشته‌اند. سیستم قضایی غیر شفاف و بسیار کند است و گروه‌های ایرانی چه بخش خصوصی و چه بخش دولتی در استفاده از تکنیک‌های تأخیری مهارت دارند، بگونه‌ای که بطور اساسی زمان و هزینه‌های مالی دعاوی را افزایش می‌دهند. بر اساس گزارش EIU دولت مجوز سرمایه‌گذاری خصوصی را بدون مالکیت زمین در کشور صادر نموده است. لذا امتیاز ایران برای شاخص فوق معادل ۵ در نظر گرفته شده است. (۳۶)

تفسیر بنیاد هریتیج از قوانین مالکیت معنوی بیانگر عدم وجود چارچوب قانونی در این زمینه می‌باشد اما در نظام حقوقی ایران براساس اصول متعدد قانون اساسی، ضمن تأکید بر مالکیت شخصی، حفظ حریم آن مورد تأکید قرار گرفته است. در اصل ۲۲ قانون اساسی بیان شده است که حیثیت، جان

حمایت از مالکیت خصوصی امتیاز

معیار

جدول (۸)

مالکیت خصوصی توسط دولت تضمین شده است؛ سیستم قضایی بطور موثر قوانین را اجرا می‌نماید؛ سیستم قضایی کسانی را که بطور نا مشروع مالکیت خصوصی را نقض کرده‌اند مجازات می‌نماید؛ فساد وجود ندارد و سلب مالکیت بعید است.

۱ بسیار بالا

مالکیت خصوصی توسط دولت تضمین شده است؛ اجرای احکام قضایی بعضاً با تأخیر همراه است؛ فساد ممکن ولی کمیاب است؛ سلب مالکیت بعید است.

۲ بالا

سیستم قضایی ناکارا و توأم با تأخیر است؛ امکان فساد وجود دارد؛ امکان نفوذ سایر قوای دولتی در قوه قضاییه وجود دارد؛ سلب مالکیت وجود دارد اما نادر است.

۳ میانه

مالکیت خصوصی بطور ضعیف حمایت می‌شود؛ سیستم قضایی ناکاراست؛ فساد وجود دارد؛ قوه قضاییه تحت نفوذ سایر قوای دولتی قرار دارد؛ امکان سلب مالکیت وجود دارد.

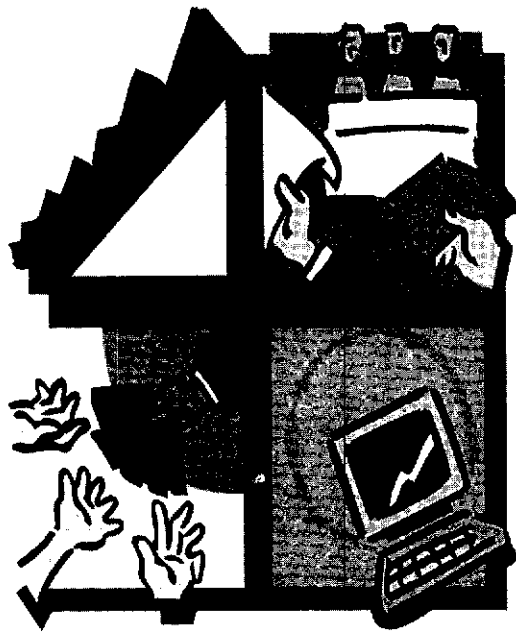
۴ کم

مالکیت خصوصی غیر قانونی یا بدون حمایت است؛ اکثر دارایی‌ها به دولت تعلق دارد؛ بدلیل درگیر شدن در جنگ کشور در هرج مرج بسر می‌برد؛ قوه قضاییه به شدت فاسد است؛ سلب مالکیت به وفور وجود دارد.

۵ بسیار کم

حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز نماید. اصل ۴۰ نیز بیان می‌دارد که هر شخص مالک تصرفات خود است تا زمانی که به منافع عمومی زیان نرساند؛ همچنین اصول ۴۶ و ۴۷ نیز به نوعی موبد این مسئله هستند. مفاد ۳۰ تا ۳۹ قانون مدنی اذعان می‌دارند که شخص، مالک تصرفات خود است و حق هرگونه دخل و تصرف در آن را دارد و هیچ مالی را نمی‌توان از تصرف صاحب آن خارج نمود تا زمانی که موجب ضرر دیگری نباشد. در ماده ۱۳۲ قانون مدنی بیان شده است که کسی نمی‌تواند در ملک خود تصرف نماید که مستلزم زیان همسایه شود؛ مگر تصرفی که به قدر متعارف و برای رفع

صورت می‌گیرد. علاوه با توجه به برنامه توسعه قوه قضاییه کشور و گسترش فراگیر شورای‌های حل اختلاف در شهرها و روستاهای کشور، بر اساس متدولوژی بنیاد هریتیج، در نظر گرفتن امتیاز ۲ برای شاخص مالکیت معنوی در ایران به واقعیت‌های موجود در جامعه سازگار تر به نظر می‌رسد.

۹. قانون گروایی: (۳۷) نظام مالیاتی نمونه‌ای از قوانین و مقررات است که می‌تواند موجب محدودیت کارآفرینان برای ایجاد یا حفظ کسب و کار جدید شود. در برخی از کشورها دولت بطور رسمی مانع نوآوری بخش خصوصی شده و در برخی دیگر حتی آن را غیر قانونی می‌دانند. هرچند بسیاری از قوانین از قبیل قوانین مربوط به اخذ مجوز و مقررات از کسب و کار جلوگیری می‌نمایند. در تعدادی از کشورها زمانی که کسب و کاری آغاز می‌شود نه تنها قوانین دولتی مترتب به آن کاهش نمی‌یابند بلکه در بعضی موارد با افزایش نیز مواجه است. جالب توجه اینکه دو کشور با قوانین یکسان می‌توانند موانع قانونی متفاوتی را تحمیل نمایند. از اینرو در بنیاد هریتیج با استفاده از متغیرهایی مانند: مجوزهای لازم برای آغاز کسب و کار، سهولت دریافت مجوز کسب و کار، فساد موجود در بروکراسی، قوانین کار مانند: برقرار کردن ساعات کار هفتگی، دوره تعطیلات، اجازه والدین و همچنین مقررات کار، قوانین مربوط به محیط، سلامت مشتری و بهداشت کارگران و قوانینی که موانعی را بر کسب و کار تحمیل می‌کنند (2004 William W. Beach)، بصورت زیر امتیاز این شاخص را تعیین می‌نمایند:

حاجت و یا رفع ضرر از خود باشد. البته این حقوق در اکثر قوانین اساسی و مقررات اجتماعی و همچنین قانون اساسی و مدنی کشورها محترم شناخته شده و تعرض به این حقوق یا سلب آن از سوی هر شخص و هر مقام یا هر صاحب اقتداری باید قابل طرح و رسیدگی عادلانه و جانبدارانه در مراجع قضایی باشد (قنبری، ۱۳۷۴). علاوه اصل ۱۶۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی بشرح ذیل بر استقلال قضات تاکید دارد: "قاضی را نمی‌توان از مقامی که شاغل آن است، بدون محاکمه و ثبوت جرم یا تخلفی که موجب انفصال است، به طور موقت یا دائم منفصل کرد با بدون رضای او محل خدمت یا سمتش را تغییر داد مگر به اقتضای مصلحت جامعه با تصمیم رئیس قوه قضائیه پس از مشورت با رئیس دیوان عالی کشور و دادستان کل. نقل و انتقال دوره‌ای قضات بر طبق ضوابط کلی که قانون تعیین می‌کند

جدول (۹)

معیار	سطح مقررات	امتیاز
قوتین موجود آسان است و برای همه کسب و کارها بکار می‌رود؛ قوانین موانع زیادی برای کسب و کار ایجاد نمی‌کنند؛ فساد وجود ندارد	بسیار کم	۱
روش اخذ مجوز ساده است؛ قوانین موجود نسبتاً آسان هستند و در اغلب مواقع به شکل یکسانی بکار می‌روند اما در بعضی نمونه‌ها موانع‌ای وجود دارد؛ فساد ممکن اما کمیاب است.	کم	۲
روش اخذ مجوز پیچیده است؛ قوانین موانع اساسی روی کسب و کار ایجاد می‌کنند؛ امکان دارد قوانین موجود بطور تصادفی بکار گرفته شوند حتی در بعضی موارد توسط دولت منتشر هم نشده‌اند؛ امکان فساد وجود دارد و موانع کمی بر کسب و کار تحمیل می‌کند	میانه	۳
دولت سهمیه‌بندی تولیدی و برنامه‌ریزی دولتی را اجرا نموده است؛ موانع عملی روی آغاز کسب و کار وجود دارد؛ روش اخذ مجوز دشوار است؛ حق الزحمه‌ها بالاست؛ در بعضی مواقع پرداخت رشوه ضروری است؛ فساد وجود دارد و موانع نیز متعدد است؛ قوانین موانع بزرگی بر کسب و کار تحمیل می‌نمایند	بالا	۴
دولت از ایجاد کسب و کار جدید ممانعت می‌نماید. فساد شایع است؛ قوانین بطور تصادفی بکار گرفته می‌شوند	بسیار بالا	۵

در ایران اولاً دولت به شدت از تاسیس کسب و کار جدید ممانعت می‌نماید. ثانیاً براساس گزارش EIU مذاکرات در زمینه قرارداد اغلب طولانی است و بواسطه جزیاتی که توسط دولت خواسته می‌شود طولانی‌تر می‌شود و بروکراسی رایج نیز کند بوده و اغلب موارد انعقاد موافقت‌نامه قانونی، نیازمند تایید دفاتر بالاتر است. همچنین وجود فساد به یک مشکل لاینحل بدل شده است. از اینرو امتیاز ایران برای شاخص فوق معادل ۵ در نظر گرفته است. (۳۸)

بر خلاف تفسیر فوق نگاهی به مفاد ۴۸ تا ۵۷ قانون بر نامه سوم توسعه کشور بیانگر اهتمام دولت به کاهش بروکراسی و ایجاد اشتغال و کسب و کار است؛ زیرا که در این مفاد انواع معافیت‌های مالیاتی، حقوق و عوارض دولتی و... و همچنین اعطای تسهیلات و حتی تخصیص ۳ درصد از سپرده قانونی بانک‌ها به منظور اعطای تسهیلات به طرح‌های اشتغالزای تاکید شده است. از سوی دیگر پرداخت وام‌های خود اشتغالی و تاسیس صندوق حمایت از فرصت‌های شغلی نیز موید این امر است که قوانین موجود در این زمینه از مشکلات گذشته کاسته و مشوق فعالیت‌های تولیدی جدید است. لذا بر اساس متدولوژی فوق امتیاز ۲ را برای ایران منطقی‌تر به نظر می‌رسد. ۱۰. بازار غیر رسمی: وجود توانایی در کارآفرینان برای ایجاد بازار غیر رسمی و یا عدم امکان دسترسی به بعضی از کالاها و خدمات کمیاب از راهی جز بازار غیر رسمی، از دلایل عمده تشکیل بازار غیر رسمی است. رابرت بارو (۳۹) اقتصاددان برجسته دانشگاه هاروارد، در توضیح این امر معتقد است: "ممکن است در مواردی فساد بر اجرای اجباری قوانین نادرست ترجیح داشته باشد. برای مثال نتایج انجام کامل قانونی که بعضی از فعالیت‌های مفید اقتصادی را منع می‌کند نسبت انجام همان فعالیت‌ها از طریق رشوه‌دادن بسیار بدتر است". بعبارت دیگر بازار غیر رسمی در اثر مداخلات مستقیم دولت در بازار پدید می‌آید. بالا بودن مالیات دولت، ظالمانه بودن قوانین یا منع یک فعالیت اقتصادی در گذشته نمونه‌های بارز مداخله دولت است. از اینرو با استفاده از متغیرهایی مانند: قاچاق، استفاده غیر قانونی از مالکیت معنوی در بازار غیر رسمی، میزان عرضه محصولات کشاورزی، محصولات صنعتی، خدمات، حمل و نقل و میزان عرضه نیروی کار در بازار غیر رسمی، در چارچوب زیر امتیاز شاخص بازار غیر رسمی تعیین می‌نماید (William W. Beach, 2004).

بنیاد هریتیج معتقد است که در ایران قاچاق امری شایع است و براساس مطالعه‌ای که در سال ۲۰۰۰ در دانشگاه لینز (۴۰) اتریش انجام شده است، حجم بازار غیر رسمی ایران حدود ۱۷/۴۸ درصد GDP تخمین زده شده است. علاوه براساس گزارشات EIU تخمین میزان اشتغال در ایران بدلیل تحرک طبیعی بازار کار ایران و بزرگی حجم بخش خدمات غیر رسمی بسیار دشوار است و از اینرو در ایران یک بازار غیر رسمی فعال جریان دارد. بنابراین امتیاز این شاخص را برای ایران معادل ۵ در نظر گرفته است. (۴۱)

هر چند که آمار دقیقی از میزان قاچاق کشور وجود ندارد، اما بنا بر اظهارات رسمی (۴۲) میزان قاچاق کالا در طی سال گذشته در کشور بیش از ۴ میلیارد دلار تخمین زده شده است که این رقم چیزی در حدود ۲/۱ درصد GDP کشور در سال ۱۳۸۲ بوده است. تشکیل بورس بازار فلزات و بورس کالاهای کشاورزی بیانگر حرکت ساختار اقتصاد ایران در جهت ایجاد و تقویت بازارهای رسمی و حذف تدریجی بازارهای غیر رسمی می‌باشد. در مورد این شاخص نیز با یک دیدگاه سخت‌گیرانه امتیاز ۲ برای کشور ایران مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

جمع بندی و پیشنهادات

هر ساله سازمان‌ها و موسسات گوناگونی در سطح جهان بر اساس شاخص‌های مختلف شرکت‌ها و حتی کشورهای جهان را رتبه بندی می‌نمایند. بنیاد هریتیج یکی از موسسات معروف و فعال در این زمینه می‌باشد که می‌آحث امنیت ملی ایالات متحده آمریکا محور اصلی مطالعاتی آن را تشکیل می‌دهد، اما گزارش شاخص آزادی اقتصادی مهم‌ترین نشریه این موسسه است که مورد وثوق بسیاری از شرکت‌های چندملیتی در زمینه سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال تکنولوژی و سایر فعالیت‌های اقتصادی بین‌المللی می‌باشد. اندیشمندان بنیاد هریتیج از سال ۱۹۹۴ تاکنون با انتشار گزارش مذکور سعی در رتبه بندی ۱۶۱ کشور جهان از لحاظ آزادی اقتصادی می‌نمایند که با توجه به عدم وجود اطلاعات کافی، این رتبه بندی تا سال ۲۰۰۴ برای ۱۵۴ کشور ارائه شده است. متدولوژی بکار رفته برای رتبه بندی براساس متغیرهای مختلف اقتصادی می‌باشد که این متغیرها در قالب ۱۰ شاخص سیاست تجاری، مالیات‌بندی، مداخله دولت در اقتصاد، سیاست پولی، جریان سرمایه و سرمایه‌گذاری خارجی، بانکداری و امور مالی،

جدول (۱۰)	معیار	فعالیت بازار غیر رسمی	امتیاز
کشور دارای اقتصاد بازار آزاد است؛ بازار غیر رسمی در زمینه مواد مخدر و جنگ‌افزارها وجود دارد.	بسیار کم	۱	
در کشور احتمالاً چند بازار غیر رسمی در ارتباط با نیروی کار یا سوء استفاده از مالکیت معنوی وجود دارد.	کم	۲	
در کشور احتمالاً چند بازار غیر رسمی در زمینه نیروی کار، محصولات کشاورزی، حمل و نقل و سطح متوسطی از استفاده غیر قانونی از مالکیت معنوی وجود دارد.	میان	۳	
در کشور سطح قابل توجهی از بازار غیر رسمی در زمینه نیروی کار، سوء استفاده از مالکیت معنوی، قاچاق کالای مصرفی و بعضی خدمات حمل و نقل، الکترونیسته و ارتباطات وجود دارد.	بالا	۴	
بازار غیر رسمی کشور بزرگتر از بازار رسمی آن است.	بسیار بالا	۵	

دستمزد و قیمت، حقوق مالکیت، قانون گرای و بازار غیر رسمی آرایه می شود. امتیاز هر شاخص از ۱ تا ۵ برآورد می شود که ۱ بهترین وضعیت و ۵ بدترین وضعیت را نشان می دهد. میانگین حسابی امتیازات ۱۰ شاخص مذکور بیانگر درجه آزادی اقتصادی هر کشور می باشد، بر اساس امتیاز کلی کسب شده توسط هر کشور، جایگاه آن ها بین چهار گروه کشورهای آزاد، تقریباً آزاد، غیر آزاد و تحت کنترل مشخص می شود. هدف این مقاله کالبدشکافی و شفاف سازی هر یک شاخص های ده گانه بنیاد هریتیج در تعیین شاخص آزادی اقتصادی بوده است. تا از این طریق به بررسی دلایل قرار گرفتن ایران در گروه کشورهای تحت کنترل و تاثیر مسایل سیاسی و ایدئولوژیک در تعیین امتیاز شاخص برای ایران پرداخته شود.

بر اساس گزارش سال ۲۰۰۴ این بنیاد رتبه ایران در بین ۱۵۴ کشور مورد بررسی ۱۴۸ بوده است در این سال کشور هنگ کنگ با کسب امتیاز ۱/۳۴ رتبه اول و کشور کره شمالی با کسب امتیاز ۵ آخرین رتبه را به خود اختصاص داده است. بر اساس جدول زیر جایگاه ایران طی دوره ۲۰۰۴-۱۹۹۶ بهتر از رتبه ۱۳۸ نبوده است که آنهم بدلیل کمتر بودن تعداد کشورها (۱۴۲ کشور) بوده است. طی این دوره بهترین امتیاز اعطاء شده به ایران ۴/۲۶ بوده است و در بقیه سال های بیش از این میزان بوده است.

در آن منظور نشده است و در اکثر موارد بدلیل کیفی بودن، امکان امتیاز دهی و مقایسه دقیق بین شرایط اقتصادی و اجتماعی کشورها وجود ندارد. در چارچوب متدولوژی بنیاد هریتیج برای بیشتر شاخص ها، چند عامل تعیین کننده جهت امتیاز دهی معرفی شده است اما در عمل تنها به یک یا دو متغیر کمی توجه شده و امتیاز نهایی آن شاخص بر اساس دیدگاه کارشناسی بوده است. این موضوع به تحلیل گران اجازه اعمال نظرات شخصی و یا دیدگاه حاکمه را می دهد. از اینرو احتمال انحراف نتایج بین کشورهای مختلف وجود خواهد داشت. این امر از بارزترین نقاط ضعف متدولوژی محاسبه شاخص آزادی اقتصادی در بنیاد هریتیج است. قرار گرفتن کشورهای ایران، لیبی، کره شمالی در گروه کشورهای تحت کنترل علیرغم تفاوت های بسیاری که در ساختار اقتصادی این کشورهای وجود دارد گویای همین مسئله می باشد.

بالحاظ نمودن حقایق اقتصاد و جامعه ایران بر اساس مستندات موجود برای هر یک از متغیرهای و شاخص ها در چارچوب متدولوژی آرایه شده توسط بنیاد هریتیج نتایج متفاوتی حاصل شده است که نتایج آن در جدول زیر آرایه شده است

بر اساس جدول فوق امتیاز شاخص آزادی اقتصادی با ۳۵/۲ درصد

جایگاه ایران در رتبه بندی شاخص آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج طی سال های ۲۰۰۴-۱۹۹۶

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
امتیاز	۴/۷۹	۴/۸	۴/۷۶	۴/۵۶	۴/۶۹	۴/۸۴	۴/۶۳	۴/۳	۴/۲۶
رتبه کلی	۱۳۸	۱۴۶	۱۵۲	۱۵۲	۱۵۵	۱۵۱	۱۵۲	۱۵۰	۱۴۸

ماخذ: Index of Economic Freedom of IRAN (1996-2004)

نتایج بررسی حاکی است که شاخص های ده گانه مذکور برای تعیین شاخص آزادی اقتصادی کشورها لزوماً در بر گیرنده همه عوامل تعیین کننده آزادی اقتصادی نمی باشد. متغیرهای تعیین کننده هر شاخص نیز به همین ترتیب کامل نبوده و به عنوان مثال متغیرهای مهمی مانند رشد تولید ناخالص ملی، رشد صادرات و واردات، سهم کشورها در تجارت جهانی و ...

کاهش از ۴/۲۶ به ۲/۷۶ رسیده است. در این شرایط ایران رتبه ۵۳ را کسب نموده و جایگاه آن از گروه کشورهای تحت کنترل به گروه کشورهای تقریباً آزاد بهبود می یابد. که نشان دهنده بسیار بهتر ایران از لحاظ شاخص های مذکور در بین کشورهای جهان می باشد. عناوین شاخص های تعیین درجه آزادی اقتصادی کشورها (ده

ردیف	شاخص	امتیاز بنیاد هریتیج	امتیاز مبتنی بر محاسبات تحقیق
۱.	سیاست تجاری	۲	۴
۲.	مالیات بندی	۳/۶	۳/۱
۳.	مداخله دولت در اقتصاد	۵	۲/۵
۴.	سیاست پولی	۴	۵
۵.	جریان سرمایه و سرمایه گذاری خارجی	۴	۲
۶.	بانکداری و امور مالی	۵	۳
۷.	دستمزد و قیمت	۴	۲
۸.	حقوق مالکیت	۵	۲
۹.	مقررات گرای	۵	۲
۱۰.	بازار غیر رسمی	۵	۲
	امتیاز کل	۴/۲۶	۲/۷۶

- 35- Property Rights
- 36- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- 37- Regulation
- 38- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- 39- Robert Barro
- 40- Linz University
- 41- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)

۴۲- خبرگزاری سینا مهرماه ۱۳۸۳

شاخص) در بنیاد هریتیج بسیار مناسب انتخاب شده‌اند لیکن همانطور که اشاره گردید، متغیرهای تعیین کننده شاخص‌های مذکور جامع و کامل نمی‌باشند و به نظر می‌رسد به دلیل کیفی بودن بسیاری از آن‌ها، امتیازات نهایی بی‌تاثیر از عقاید و آرا کارشناسان بنیاد نیست. بررسی انجام شده در این مقاله بر مبنای شاخص‌های ارایه شده از سوی بنیاد هریتیج برای تعیین درجه آزادی کشورها و محاسبه آن شاخص‌ها براساس حقایق جامعه ایران نشان دهنده این واقعیت است که پارادایم حاکم بر بنیاد هریتیج تعیین کننده نهایی امتیازات مربوط به هر شاخص می‌باشد. لذا این موضوع بسیار مهم را می‌توان از نکات ضعف تعیین شاخص آزادی اقتصادی کشورها در بنیاد مذکور بشمار آورد.

منابع:

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۲)، شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در مناطق شهری ایران، اداره آمار اقتصادی، تهران
۲. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳)، نماگرهای اقتصادی، اداره بررسی‌های اقتصادی، تهران
۳. حسن پور، یوسف (۱۳۸۳)، تعیین فهرست در خواستی و پیشنهادی ایران تحت نظام ترجیحات تجاری کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (TPSOIC)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، بخش مطالعات بازار مشترک اسلامی
۴. خبرگزاری سینا (مهر ۱۳۸۳)، تهران
۵. سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۹)، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹-۱۳۸۳: مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷ مجلس شورای اسلامی، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، تهران.
۶. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۰)، راهکارهای اجرایی قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹-۱۳۸۳/ دبیرخانه ستاد برنامه‌ریزی و نظارت، مرکز مدارک علمی و انتشارات، تهران.
۷. فقیه نصیری، فیروز (۱۳۷۲)، مجموعه قوانین حقوقی؛ به انضمام: قانون اساسی، قانون مدنی، آراء و وحدت رویه، نظریه‌های شورای نگهبان، مصوبات مجمع تشخیص مصلحت، نشر صلوق، تهران.
۸. قنبری، سکینه (۱۳۷۴)، قانون مدنی: مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ با اصلاحات بعدی، ریاست جمهوری، اداره کل قوانین و مقررات کشور، تهران.
۹. مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال‌های مختلف، تهران.
۱۰. منصور، جهانگیر (۱۳۸۳)، قانون مالیات مستقیم، نشر دیدار، تهران، چاپ چهاردهم
۱۱. هانتیگتون، ساموئل (۱۳۸۰)، تمدن‌ها و بازسازی نظام جهانی، ترجمه: مینو احمد سرتیپ انتشارات کتاب سرا، تهران.
۱۲. وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۱)، قانون سرمایه‌گذاری خارجی، سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران
13. Index of Economic Freedom of IRAN, On-line, 2004
14. UNCTAD, World Investment Report, 2003
15. William W. Beach and Marc A. Miles (2004), Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom. Heritage, On-line, 2004
16. The Heritage Foundation. On-Line, 2004/5

پی‌نوشت‌ها:

- 1- The Heritage Foundation
- 2- The End of History
- 3- Francis Fukuyama
- 4- Samuel Huntington
- 5- The Clash of Civilization
- 6- Anti Ballistic Missile (ABM)
- 7- DAVIS
- 8- World Bank
- 9- Economist Intelligence Unit (EIU)
- 10- Index of Economic Freedom(2004)
- 11- Free Countries
- 12- Mostly Free Countries
- 13- Mostly Unfree Countries
- 14- Repressed Countries
- 15- Trade Policy
- 16- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- 17- Fiscal Burden
- 18- Gross Domestic Product (GDP)
- 19- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- 20- Government Intervention
- 21- State Owned Enterprises(SOEs)
- 22- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- 23- Monetary Policy
- 24- John Maynard Keynes
- 25- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- ۲۶- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۲)، شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در مناطق شهری ایران، اداره آمار اقتصادی، تهران
- 27- Capital Flows and Foreign Investment
- 28- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- ۲۹- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۱)، قانون سرمایه‌گذاری خارجی، سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران
- 30- Banking and Finance
- 31- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)
- ۳۲- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳)، نماگرهای اقتصادی، اداره بررسی‌های اقتصادی، تهران
- 33- Wages and Prices
- 34- Index of Economic Freedom of IRAN(2004)